

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Waenerberg, Annika

Title: Goethen Heimat : ajanmukainen kotiseutu : tieteellinen pakina

Year: 2022

Version: Published version

Copyright: © Suomen Kotiseutuliitto / kirjoittajat 2022

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Waenerberg, A. (2022). Goethen Heimat : ajanmukainen kotiseutu : tieteellinen pakina. In H. Lonkila, J. Hako, & A.-M. Halme (Eds.), *Maassa, puussa ja ilmassa : Janne Vilkkunan juhlakirja* (pp. 212-221). Suomen Kotiseutuliitto. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja. A, 40.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-68421-5-8>

Engraved by J. Pösselwhite.

GOETHE.

Johann Wolfgang von Goethe. Pistekaiverrus, 1820-luku. Kaivertaja J. Posselwhite, painaja Charles Knight, Lontoo.
Enckellin kokoelma, Museovirasto.

*From a Picture by George Dawe, Esq. R.S.A.
in the possession of Henry Dawe Esq.*

Goethen Heimat

Ajanmukainen kotiseutu

Tieteellinen pakina

Annika Waenerberg

V arhaisista opiskeluaajoista lähtien minulla on ollut kosketus J. W. Goethen (1749–1832) tuotantoon. Tosin en tuntenut niinkään vetoa hänen kaunokirjallisiin teoksiinsa, elleivät ne antaneet minulle tietoa Goethen luonnontieteellisistä näkemyksistä ja oivalluksista sekä luonnon ja taiteen välisistä yhteyksistä. Esimerkiksi Goethen romaani *Wahlverwandschaften* (1809) sai nimensä 1700-luvulla kiinnostaneen kemiallisen reaktion mukaan, jonka latinankielinen termi *attractio electa* merkitsi saksannettuna ”vaalisukulaisuus”. Termi viittasi reaktioon, jossa kahdesta kemiallisesta yhdisteestä molemmat hajoavat kahteen aineeseen muodostaen uudet yhdisteet, joissa aineet ovat yhdistyneet ristiin. Romaani ilmestyi 1923 J. Hollon suomentamana nimellä *Vaaliheimolaiset*.¹

Nyt kun ensimmäisestä lukukerrasta on 50 vuotta, Goethen romaani tuntuu monin tavoin ajankohtaiselta. Esimerkiksi Eduard, yksi päähenkilöistä, huudahtaa: ”Es ist schlimm genug, rief Eduard, dass man jetzt nichts mehr für sein ganzes Leben lernen kann. Unsre Vorfahren hielten sich an den Unterricht, den sie in ihrer Jugend empfangen; wir aber müssen jetzt alle fünf Jahre umlernen, wenn wir nicht ganz aus der Mode kommen wollen.“ – Eduard sanoi olevan jo tarpeeksi paha, ettei enää mitään voinut oppia koko elämää varten, niin kuin esivanhempien aikaan.

He kun saattoivat pitäytyä opetukseen, jonka he saivat nuoruudessaan, mutta Eduardin sukupolven täytyi oppia ajattelemaan uudelleen joka viides vuosi, ellei se halunnut jäädä kokonaan ajastaan jälkeen.

Ajan tuoma muutos askarrutti Goetheä monessa suhteessa. Itse 'elämä' oli liikettä (*Bewegung*) niin yhteiskunnallisessa, historiallisessa kuin biologisessa ja psykologisessakin mielessä. Äkilliset mullistukset aiheuttivat suuria inhimillisiä kärsimyksiä. Silti 35 vuotta Ranskan vallankumouksen jälkeen Goethe totesi sen välttämättömäksi maassa, jossa keskitetty yhteiskuntajärjestelmä oli rappeutunut. Goethen mukaan mikä tahansa "täydellinen" järjestelmä tuli 50 vuodessa tiensä päähän, ellei uudistuksista pidetty huolta. Saksassa taas yhteiskunnallinen edistys perustui vapaakaupunkien ja lukuisten pienempien ruhtinaskuntien hallitsemiin alueisiin. Keskiajalta periytynyt Pyhä saksalais-roomalainen keisarikunta ei ollut koskaan yhtenäinen kokonaisuus, ja se päättyi lopullisesti Napoleonin sotiin 1806. Goethe ei 1828 kantanut huolta siitä, ettei Saksa ollut yhtenäinen valtio. Hänen mukaansa yhtenäisyydestä tulisivat huolehtimaan hyvät ajotiet ja rautatiet – Saksan ensimmäinen rautatie avattiin 1835 – sekä yhteinen valuutta ja vapaa kulku ilman tullirajoja kaikkien 36 pienvaltion välillä. Goethen oli vaikea hyväksyä, että Saksassa, jonka yhteiskuntajärjestelmä ei ollut ranskalainen, otettiin Ranskasta mallia ja lietsottiin melakoita ja vallankumousta.²

Nämä yhteiskunnalliset havainnot, saati ajatukset kotimaasta ja kotiseudusta, eivät kuuluneet siihen luonnon ja luovan toiminnan maailmaan, jonka takia Goethe oli ollut mielenkiintoni kohteena. Tuskin olisin tullut niitä ajatelleeksi, ellei kuvanveistäjä ja siluetisti Emil Cedercreutz (1879–1949), jonka elämää ja taidetta käsittelevän tutkimuksen parissa vietin 2010-luvun, olisi tarjonnut niitä pohdittavaksi. Cedercreutzille Goethe oli "monitoiminero", joka loi omat sääntönsä kaikkeen elämään ja toimintaan.³ *Vaaliheimolaiset* on tästä hyvä esimerkki. Kirjan tarinaa pidettiin moraalittomana, koska Eduard pyrki tunteidensa vallassa itsepintaisesti saamaan "toisen yhdisteen" naisen omakseen. Goethe vastasi romaanista esitettyyn kritiikkiin kertomalla olevansa pahoillaan, ettei kirja saanut vastakaikua, mutta kyseessä oli yhtä kaikki hänen paras kirjansa. Sitä paitsi kaikki siinä oli totta ja elettyä, vaikka mitään ei ollutkaan kuvattu juuri niin kuin se oli tapahtunut. Itse asiassa totunnaisesta moraalista poikkeaminen teki itse tarinasta moraalisen.⁴

Aivan samaa, alun perin Gothestä juontavaa ajatuskulkua Cedercreutzille selvitti näyttelijä Ida Aalberg (1857–1915), jonka luovaa neroutta Cedercreutz myös ylisti. Cedercreutzille hänen kotimaakunnastaan Satakunnasta tuli määrätietoisin toiminnan ja hellyyden kohde, ja kotiseutu meni monin tavoin kotimaan edelle. Ikimuistoinen oli se satakuntalainen kotiseutuilta, johon (Hämeessä syntynyt) Ida Aalberg osallistui syvästi eläytyen ja suorastaan hurmioituneena. Tässä kohden Goethe–Aalberg–Cedercreutz-kuviosta tuli puuttuva pala näkyviin ja virisi kysymys, kuinka Goethe suhtautui kotimaahan ja kotiseutuun. Minkälaisia merkityksiä ne saivat hänen ajatuksissaan ja teoksissaan?

Suomenkielessä sanoilla 'kotimaa', 'kotiseutu' ja 'koti' on kullakin oma merkityksensä. Saksankielen *Heimat* taas viittaa sekä 'kotimaahan', 'kotiseutuun' että – etenkin poeettisessa, henkisessä tai hengellisessä mielessä – myös 'kotiin', ikään kuin kamera zoomaisi sanan ja käsitteen merkitystä samasta kohdasta, mutta eri etäisyyksiltä. Goetheltä ei kuitenkaan löydy kotimaahan tai kotiseutuun keskittyviä kirjoituksia, ja hänen kaunokirjallisessakin tuotannossaan sana on harvinainen. Niinpä päätin ottaa tarkasteluun Goethen tunnetut *Heimat*-sitaatit. Yli 1300-sivuinen Richard Döbelin toimittama *Lexikon der Goethe-Zitate* (1991) sisältää vain kaksi varsinaista *Heimat*-tietuetta.⁵ *Aphorismen, Zitate*,

Sprüche und Gedichte -verkkosivulla (perustettu 1997) aforismit, sitaatit, sanonnat ja runot vaihtuvat. Tammikuussa 2022 oli esillä kolme Goethen sitaattia, joista yksi oli sama kuin Dobelin kirjassa. Kaksi muuta kuului laajempiin asiayhteyksiin, joissa *Heimat* ei ollut määrittelyn kohteena.⁶ Koska *Heimat*-esiintymä jäi niukaksi, päätin laventaa saalista 'isänmaalla' (*Vaterland*) ja 'Saksalla' (*Deutschland*). Niitä Goethe ei käyttänyt aivan niin kitsaasti kuin *Heimat*-sanaa, mutta kitsaasti kuitenkin.

Dobelin teoksen *Heimat*-sitaateista varhaisempi on peräisin Goethen 29.12.1782 laatimasta kirjeestä Weimarin hovin hovinaiselle ja läheiselle ystävälleen Charlotte von Steinille (1742–1827): ”Es ist gar schön an einem Orte fremd sein, und doch so notwendig, eine Heimat zu haben.” – Gothestä oli sängen mukavaa olla jollain paikkakunnalla tuntemattomana, ja kuitenkin oli yhtä välttämätöntä, että oli olemassa kotimaa tai kotipaikka. – Kotona kaikki oli tuttua. *Fremd sein* viittasi vapauteen ja irrottautumiseen kaikesta, mikä kahlitsi: tunnettuudesta, sitoumuksista, velvollisuuksista. Niitä hänelle olikin ehtinyt jo kertyä.

Goethe oli vasta 25-vuotias, kun hänen kirjeromaanistaan *Nuoren Wertherin kärsimykset* (1774) tuli melkein pä yhdessä yössä yksi kirjallisuushistorian maineikkaimpia teoksia. Teos ilmestyi ensi kerran ranskaksi 1776, englanniksi 1779, ruotsiksi 1783, italiaksi 1788, hollanniksi 1790, espanjaksi 1835 ja vihdoon 1904 myös suomeksi. Romaanin aihe – nuori mies tekee itsemurhan onnettoman rakkauden tähden – oli jo sinällään uskallettu ja kuohuttava. Kun Saksassa romaanin ilmestyessä tuli tietoon vastaava tositapaus ja toisaalta Saksaa laajemminkin alettiin puhua Wertherin tarinaan eläytyvien nuorten miesten itsemurha-aallosta, pidettiin teosta myös moraalittomana ja moraalittomaan toimintaan houkuttavana.

Goethen romaanin saamasta huomiosta oli seurauksena myös kutsu nuoren Sachsen-Weimarin herttuan Carl Augustin (1757–1828) hoviin Weimariin. Goethe saapui Weimariin marraskuussa 1775, ja hänestä tehtiin oitis ministeri. Nopeassa tahdissa hän sai vastuullisia tehtäviä Weimarin hallinnossa ja sivistys- ja taide-elämässä ja joutui jopa järjestelemään huikentelevaisen nuoren herttuan rakastajattarien ja aviottomien lasten asioita. Hovi ei näyttänyt tulevan toimeen ilman Goetheä, minkä johdosta hänen uransa kirjailijana ajautui umpikujaan. Syytä oli *Wertherissäkin*: Charlotte von Steinille Goethe puuskahti, että tekipä kirjailija pahasti, kun ei ampunut itseään kirjan valmistuttua.⁷

Tilanteeseen tuskaantuneena Goethe alkoi salaa suunnitella pakoa Weimarista. Roberto Zapperi jäljitti kirjassaan *Das Inkognito. Goethes ganz andere Existenz in Rom* (1999, 4. p. 2000) Goethen Italian-matkaa nerokkaasti tämän roomalaiset elegiat lähtökohtana eikä ”virallista”, 1816–1817 ilmestynyttä matkapäiväkirjaa seuraten. Jälkimmäistä Goethe lähetti kirjeinä Charlotte von Steinille, jonka oli määrä jakaa sitä kiertokirjeinä Goethen lähipiirille hovissa. Goethe sinnitteli kymmenen vuotta Weimarin hovin tehtävissä, ennen kuin hän teki ratkaisunsa päästä uudelleen vakavasti otettavan kirjallisen työn alkuun. Varsinaisia suunnitelmiaan hän ei paljastanut edes Charlottelle, varsinkaan kun tämä oli osa Goethen Weimarin-ongelmaa. Zapperi kuitenkin huomasi Goethen ripotelleen kirjeisiinsä vihjeitä tilanteesta, ehkä toivoen Charlotten älykkäänä ja herkkänä lukijana suhtautuvan siten ymmärtäväisemmin ja suopeammin hänen edesottamuksiinsa.⁸

Ensimmäinen *Heimat*-sitaatti kuuluu selvästi Zapperin hahmottamaan yhteyteen, vaikka hän ei tähän nimenomaiseen esimerkkiin viittaakaan. Kyseinen kirje oli kirjoitettu neljä vuotta ennen Italiaan lähtöä, mutta – ainakin jälkikäteen tarkasteltuna – paljasti jo koko ongelman: sekä tarpeen henkiseen ja käytännön vapauteen luovan työn edellytyksensä että kaikesta huolimatta myös tarpeen pysyvemmän kiinnekohdan olemassaoloon. Zapperi kertoo edelleen, kuinka elokuussa 1786 Goethe lähti Weimarin hoviseurueen mukana Karlsbadiin kylpemään. Muiden tietämättä hän nousi salanimen turvin Karlsbadissa 3.9.1786 kello kolmen aikaan aamulla etelään menevään postivaunuun. Roomaan hän saapui 29.10.1786 viettäen Italiassa melkein kaksi vuotta ja palaten kotiin 18.6.1788. Weimarissa Carl Augustilla oli ollut aikaa leppyä ja sopeutua Goethen irtiottoon, joten matkansa jälkeen Goethe sai mahdollisuuden keskittyä kirjailijan työhön.⁹

Italian-matka muodostui käännteentekeväksi Goethen kirjallisella ja tieteellisellä uralla. Sen vaikutukset tuntuivat Saksassa Italian-boomina, jonka voi katsoa kestäneen ainakin 1900-luvun alkuun – matkakulttuurin mielessä jopa tähän päivään saakka. Italiasta saatuihin kulttuurivirikkeisiin ja sivistysmatkoihin (*Bildungsreise*) keskittynyt valistus ja tutkimus on paikantanut Goethen ”uudelleensyntymän” ja henkisen kotimaan Italiaan, usein tarkemmin ottaen klassisen antiikin maana.¹⁰ Goethen taide ja toiminta saivat uuden suunnan hänen Italian-matkallaan, mutta hänen taiteellinen kehityksensä ja näkemysensä ei pysähtynyt siihen, vaan se avartui myös Italian-matkan jälkeen.

Goethe erotti isänmaahan kohdistuvan rakkauden ja taiteen päämäärät toisistaan. Teoksisiaan, joissa *Heimat* ja *Vaterland* esiintyvät harvoin, hän näyttää aina tiedostaneen tämän. Elämänsä ehtoolla hän puki pyrkimyksiään sanalliseen muotoon: ”Der Dichter wird als Mensch und Bürger sein Vaterland lieben, aber das Vaterland seiner *poetischen* Kräfte und seines poetischen Wirkens ist das Gute, Edle und Schöne, das an keine besondere Provinz und an kein besonderes Land gebunden ist, und das er ergreift und bildet wo er es findet.”¹¹ – Goethen mukaan kirjailija saattoi siis rakastaa isänmaataan ihmisenä ja kansalaisena. Mutta kirjailijan ”poeettisten voimien ja vaikutuksen isänmaa” oli hyvyys, jalous ja kauneus, jotka eivät sitoutuneet mihinkään provinssiin tai maahan erityisesti, vaan niihin kirjailija tarttui ja niitä muovasi siellä, mistä hän niitä löysi. – Tämä merkitsi sitoutumista taiteellisiin tavoitteisiin ja inhimillisen toiminnan yleisiin eettisiin periaatteisiin. Tässä on Goethen ja nuoremman saksalaisen kirjailijapolven, mutta myös Goethen ja Cedercreutzin välinen ero. Ero ei ollut pelkästään taiteilijoiden välinen, vaan aikakausien välinen patriotismin muuttuessa nationalismiksi koko Euroopassa.

Vähintään viitteellisesti ja suuntaa antaen tämän voi todeta tilastollisesti *Deutsches Textarchiv*-tekstiarkistossa. *Heimat*-sanan suhteellinen yleisyys vuosina 1600–1999 on 40,36 miljoonaa merkkiä kohden; *Heimat* tai *Heimath* esiintyy kaikkiaan 7070 kertaa. Sanan esiintyvyys on 1700-luvun julkaisuissa vähäistä, mutta vuosien 1780–1789 aineistossa näkyy hienoista nousua sanan esiintyvyyden ollessa 23,59. Saksa yhdistyi keisarikunnaksi 1871; sitä edeltää *Heimat*-sanan esiintyvyydessä ensimmäinen varsinainen huippu (86,55) vuosina 1866–1869. Suurin esiintyvyys (88,99) oli kuitenkin vuosina 1910–1919, jolloin nationalistisen ideologian rinnalla myös kotiseutu-aate oli vahva ja vakiintunut.¹² Goethen kirjat eivät mainittavasti nostaneet tilastoja: esimerkiksi moniosaisen *Wilhelm Meisters Wanderjahre*-teoksen täydellisessä laitoksessa (1829) *Heimat*

esiintyy kaikkiaan viisi kertaa.¹³ Tosin tilasto ei vielä kerro, miten hän sanaa käytti. Käytännön työn edellytys oli joka tapauksessa työrauha ja tietty egoistinen isolaatio, johon Goethe viittasi kirjeissään. Tämän näkökulman tuo esiin myös *Wilhelm Meisters Wanderjahre*, jota on pidetty Goethen omakohtaisimpana teoksena. Siinä Wilhelm kuulee selostuksen Lenardosta, joka lähti ulkomaille eikä kolmeen vuoteen ilmoittanut itsestään sanallakaan kotimaahan, lähettiä vain harvakseltaan paketteja, joiden sisällöstä saattoi päätellä, missä päin maailmaa hän kulloinkin oli. Samanlainen pikantti yksityiskohta on kerrottavana myös Goethen menomatkalta Italiaan: hän lähetti Venetsiasta Weimariin 35 naulaa kallista egyptiläistä kahvia, jonka hänen yksityissihteerinsä jakoi perillä oikeisiin osoitteisiin.¹⁴ Kun Goethe pysytteli kaksi vuotta ulkomailla, Lenardo päätti lopulta kolmen vuoden täydellisen hiljaisuuden kirjoittamalla tädilleen halunneensa nähdä maailmaa. Siksi ajaksi hän oli halunnut myös unohtaa kotimaansa, jotta hän säilyttäisi saamansa vaikutelman eheyden, antamatta muiden seikkojen horjuttaa kantaansa kaukomaihin. Kotipuolella tätä seurasi pitkä ja närkästynyt keskustelu siitä, miten Lenardolle tulisi vastata, kuinka hänet tuli vastaanottaa ja miten ylipäänsä suhtautua näin tyrmistytävään käytökseen.¹⁵

Goethe ilmaisi eettisiin periaatteisiin sitoutumisen, toisin sanoen sitoutumattomuuden mihinkään tiettyyn maahan, vielä yleisemmin: ”Man hat gesagt und wiederholt: ›Wo mir’s wohl geht, ist mein Vaterland!‹; doch wäre dieser tröstliche Spruch noch besser ausgedrückt, wenn es hieße: ›Wo ich nütze, ist mein Vaterland!‹“¹⁶ – Kerta toisensa jälkeen on sanottu: ’Missä minun on hyvä, siellä on isänmaani!’; kuitenkin tämä lohdullinen sanonta olisi vielä paremmin ilmaistu, jos se kuuluisi: ’Missä olen hyödyksi, siellä on isänmaani.’ – Tässä muodossa *Vaterland*-sitaatti esiintyy Dobelin kirjassa. Se saattaa johdella tulkitsemaan sitaatin tarkoitusta niin, että ihmisellä on paremmat mahdollisuudet tai voimavarat hyödyttää kotimaataan kuin vierasta maata. Lausutun periaatteen kolmas ja tärkein osa on kuitenkin jätetty pois: ”Wenn ich nun sage: ›Trachte jeder, überall sich und andern zu nutzen!‹, so ist dies nicht etwa Lehre noch Rat, sondern der Ausspruch des Lebens selbst.“ – Kun nyt sanon: ’Pyrkiköön jokainen olemaan hyödyksi kaikkialla itselleen ja toisille!’, niin ei tämä ole mikään opinkappale tai ohje, vaan itse elämästä saatu elämänviisaus. –

Wilhelm Meisterin vaellusvuodet -kirjalla on myös alaotsikko, joka harvoin nostetaan esiin: *Die Entsagenden* – kieltäytyjät tai luopujat. Kieltäytyminen tai luopuminen on teoksessa inhimilliseltä kannalta yleinen seuraus henkilöiden päätöksistä ja niiden seurauksista; seuraukset tulevat kaikkien kannettaviksi, olivatpa päätökset tapahtuneet omasta tai muiden tahdosta tai heidän vuokseen. Georg Lukács näki luopumisessa Goethen alistumisen tai sopeutumisen porvarilliseen yhteiskuntaan, jossa tuotantovoimien pirstaleisessa yhteiskunnassa elää yksilönä yksinomaan persoonallisen kehityksen eduksi ei enää ollut mahdollista.¹⁷

Kuten saattoi odottaa, moni suhtautui Goethen paluuseen kotimaahan penseästi. Suhte Charlotte von Steiniin oli Goethen matkan aikana viilentynyt ja viileni edelleen, kun paluunsa jälkeen Goethe tutustui nuoreen Christiane Vulpiukseen (1765–1816), ”kukkaistyttyöön”, joka hankki elantonsa tekokukkia valmistavassa tehtaassa. Pian hänestä tuli Goethen elämäkumppani ja viimein 1806 vihitty puoliso, jolloin vasta oli sopivaa

kutsua hänet hoviin esiteltäväksi.¹⁸ Matkansa jälkeen Goethe tunsi pitkään elävänsä eristyksissä. Hän saattaa kuulostaa jopa katkeralta, ja Italian-matkan jälkimainingeissa syntyi kärkeviä ja kriittisiä mietelmiä Saksasta.¹⁹ Kaksi vuotta Saksan jälleenyhdistymisen jälkeen matkakirjoistaan tunnettu Gustav Faber julkaisi *Zwölf Reisen durch Deutschland* (1992) aloittaen johdantonsa ”vaikeasta isänmaasta” Goethen tunnetulla aforismilla: ”Deutschland? aber wo liegt es? Ich weiß das Land nicht zu finden.” – Saksanmaa? mutta missä se on? En tiedä, mistä sen löydän. – Faber kuitenkin jätti aforismin loppuosan pois, mikä katkaisi Goethen ajatukselta sen satiirisen kärjen: ”Wo das gelehrte [Land] beginnt, hört das politische auf.” – Missä oppinut maa alkaa, siellä poliittinen loppuu. – Oppineisuus ja politiikka eivät operoineet samalla alueella, ja Faberin mukaan kansakunnan paikantaminen oli aina helpompaa kulttuuri-Saksasta kuin valtiollispoliittisesta Saksasta. Niinpä hän keskittyi kirjassaan historiallisiin kulttuurimaisemiin.²⁰

Kysymykset kulttuuri-Saksasta palauttavat *Heimat*-käsitteen ’kotimaan’ poliittisesta, historiallisesta ja ideologisesta reviiiristä ’kotiseutuun’. *Heimat* ’kotiseutuna’ kuului 1700- ja 1800-luvun Saksassa kansan ja kansankulttuurin, murteiden, kansanlaulujen ja -pukujen alueeseen. Johann Gottfried Herder (1744–1803), johon Goethe oli tutustunut jo nuoruudessaan, nosti kielen ja erityisesti kansanlaulut ’kansansielun’ kantajiksi ja aivan uuteen asemaan kulttuurissa. Goethe oli hyvin kiinnostunut kansanlauluista. Hän ei kuitenkaan jakanut Herderin käsitystä kansanlaulujen yleisestä luonteesta. Goethen mielestä oli olemassa vain yksi aito runous, joka ei kuulunut kansalle sen paremmin kuin aatelille, kuninkaalle tai talonpojallekaan. Runous saattoi tulla yhtä hyvin esiin raa’an kansan parissa kuin korkeimmin sivistyneissä kansakunnissa: sitä harjoitti yksilö, joka tunsi itsensä tosi ihmiseksi (*wer sich als wahrer Mensch fühlt*). Kyse oli poettisesta kyvystä, ei tietyille taidelajille ominaisesta hengestä tai sielusta.²¹

Goethe oli kiinnostunut myös murteista ja niiden ilmaisykyvystä. Eckermann ja Goethe huvittelivat kertomalla toisilleen tapauksia, joissa näyttelijän tai puhujan murteellinen ääntäminen esti häntä erottamasta b ja p tai d ja t -äänteitä toisistaan, ja traagiset kohdaukset ja yleinen puhe saivat yleisön hihittämään. Myös Goethen ääntämisestä erotti toisinaan hänen synnyinkaupunkinsa Frankfurtin murteen.²² Goethe kiinnostui teologina ja pedagogina toimineen Johann Peter Hebelin (1760–1826) alemanni- eli länsiyhäksäläismurteella kirjoitetuista runoista, ja hän julkaisi kiittävän arvion Hebelin runoteoksesta: Hebel oli voittamassa itselleen paikkaa saksalaisella Parnassolla. Kotiseuturunouden saralla näin kävikin. Goethe kommentoi runoja yksityiskohtaisesti, ihailien Hebelin tosinäivä (*wahrhaft naive*) runoutta, jossa tämä loihti esiin rakastamansa kotilaakson, ei vain näköaistin, vaan myös kuulo-, haju- ja tuntoaistin avulla. Hebelin maailma, vielä eheä laakso nimeltä Wiesental – johon hän ei aikuisena toiveistaan huolimatta koskaan päässyt asettumaan pysyvästi – tuli myös lähelle sitä maailmaa, jossa Goethe oli viettänyt lapsuutensa ja nuoruutensa.²³

Asenne kansanrunouteen ei kuitenkaan kokonaisuutena kehittynyt Goethen, vaan Herderin suuntaan, jolloin se voitiin valjastaa muiden voimien käyttöön. Kielen, kirjallisuuden ja kulttuurin tutkijan Susanne Scharnowskin kirjoittama *Heimat. Geschichte eines Missverständnisses* (2019) tarkastelee kriittisesti prosessia, jossa *Heimat* punotaan yhdeksi suurvalta-ajattelun välineeksi, sitomaan tavallista ihmistä kotiseudullaan ideologiseen ajatteluun kansojen ja rotujen eriarvoisuudesta. Tämä vaikutti siihen, että kansallissosia-

lismien jälkeenkin *Heimat*-käsitteen aikaisempia merkityksiä on vääristelty tai ne on ymmärretty väärin; tähän viittaa myös Scharnowskin kirjan otsikko. Otan esiin vain pari tapausta. Ensinnäkin Scharnowski viittaa siihen, miten välttämätöntä menneinä vuosisatoina oli, että oli *Heimat*, kotimaa, kotiseutu tai kotipaikka, jossa oli oikeus asua. Niin sanotun ”pienen jääkauden” aiheuttamien luonnonvitsausten lisäksi 30-vuotinen sota vaikutti 1600-luvulla siihen, että kodittomat, pakolaiset ja kaikenlaiset maankiertäjät ja kerjäläiset lisääntyivät. Toisaalta suhtautuminen kodittomiin tiukentui. Otettiin käyttöön *Heimatrecht* eli kotipaikkaoikeus, josta tuli olla todistus, *Heimatschein*. Ellei ollut kotia eikä ollut kirjoilla missään, joutui mieron tielle ja kurjuuteen. Kurjuus on saksankielellä *Elend*, ja *Elend* on sanana samaa juurta kuin *Ausland* eli ulkomaat. Kaiken tämän valossa Goethenkin ajatukset siitä, että oli välttämätöntä olla koti, johon palata, sisältävät kodittomuuden mahdollisuuden.²⁴

Scharnowskin mukaan *Heimatrecht* oli voimassa 1700-luvun ja vielä pitkälle 1800-luvulle. Asenteet kodittomia ja kiertelevää elämää viettäviä kohtaan pysyivät jyrkkinä tämänkin jälkeen. Tästä on esimerkkinä kirjailija Hermann Sudermannin 1893 valmistunut näytelmä *Heimat (Koti)*. Näytelmä tunnettiin myös nimellä *Magda* näytelmän päähenkilön mukaan. Nuori näyttelijä jätti turvallisen lapsuudenkotinsa ja lähti kiertävän näyttelijäseurueen matkaan voidakseen pitää aviottoman lapsensa. Suomessa näytelmän pääroolissa oli Ida Aalberg 1904–1906. Emil Cedercreutz oli katsomassa näytelmää Tampereella, kun hän esityksen päätyttyä kohtasi Aalbergin teatterin portaikossa.²⁵ Tässä on nyt tilaisuus palata kirjoituksen alkuun ja kysymyksiin Goethestä, moraalista ja moraalittomuudesta. Jatkan kuitenkin vielä.

Niihin vähäisiin kommentteihin, joilta Goetheltä löytyy kotimaahan, kotiseutuun ja kotiseuturunouteen liittyen, Scharnowski ei paneudu. Hän tekee kuitenkin tärkeän viittauksen Goethen *Faustiin*, jonka toisessa osassa Faustin maailmanvalloitus mahtiprojektein tuhoaa vanhan pariskunnan, Philemonin ja Bauciksen, pienen paratiisin mökkeineen ja puutarhoineen – ja vain siksi, että hän saisi haltuunsa vielä sen viimeisenkin palstan, jota hän ei vielä omista ja ole muuttanut omia tarpeitaan vastaavaksi. Scharnowskin mukaan kotiseutuun viittaava *Heimat* liittyy olennaisesti industrialismin kiihtyvään tahtiin, ja konservatiivisuus, joka käsitteelle on katsottu ominaiseksi, oli tavallaan puolustusliikettä sitä muutosta vastaan, joka muutti antiikista 1700-luvulle vallinneen maailmanjärjestyksen. Siten sillä, oliko kreikkalainen vai kristitty, ei ollut niin suurta merkitystä kuin teknologisen kehityksen aikaansaamalla mullistuksella. Tämä näkyy Goethen tekstissä kristillisessä maailmassa elävän pariskunnan nimissä, jotka olivat peräisin antiikin mytologiasta.²⁶

Satunnaisista sitaateista, huomautuksista ja repliikeistäkö tulisi vetää johtopäätöksiä siitä, mikä oli Goethen käsitys kotimaasta, kotiseudusta ja kodista? – Niin. Elämänsä iltapuolella 1823 Goethe otti Weimariin toimitustyönsä avustajaksi nuoren kirjailijan Johann Peter Eckermannin (1792–1854), joka myös kirjasi muistiin keskusteluaan Goethen kanssa. Hän oli Goethen vannoutunut ihailija jo ennen kuin yhteistyö alkoi. Muistiinpanoista tuli yksi suosituimpia Goethe-teoksia: aivan kuin olisi luettu ”autenttista” Goetheä. Pilkuntarkkoja teksti- ja tyyliallysejä on tehty, jotta näiden kahden puhe ja sanavalinnat voitaisiin erottaa toisistaan. Silti voimme vain uumoilla, mitä Eckermann jätti pois, silotteli tai liioitteli.

Eckermannin muistiinpanot ovat aina olleet suosittu sitaattien lähde. Toinen Dobelin kirjan *Heimat*-tietueista on peräisin tapaamisesta paikallisen korkea-arvoisen virkamiehen kanssa. Hän kävi Goethen puheilla ja osoitti siinä yhteydessä ystävällisiä sanoja myös Eckermannille. Eckermann oli tästä hyvin otettu, johon Goethe sanoi virkamiehen lähde: ”Alle diese vortrefflichen Menschen, zu denen Sie nun ein angenehmes Verhältnis haben, das ist es, was ich eine Heimat nenne, zu der man immer gerne wieder zurückkehrt.”²⁷ – Kaikki nämä oivalliset ihmiset, joihin Teillä on nyt miellyttävä suhde, sitä minä kutsun kodiksi, johon aina mielellään palaa takaisin. – Goethe viittasi hyvin arkiiseen asiaan eli henkilöihin, joiden kanssa Eckermann ja hän olivat tekemisissä, joko ammatillisesti tai muuten. Eckermann, joka myönsi olleensa kovin kiinnostunut ”teoriasta”, näyttää ensi alkuun odottaneen Goetheltä sen suuntaisia henkeviä keskusteluja. Goethe puolestaan ohjasi ajatukset valtiosta ja kotimaasta maan pinnalle, paikkaan, jonne hän oli järjestänyt olonsa niin, että hänellä oli työrauha, mukava talo ja puutarha, ruokaa ja viiniä, perhettä, ystäviä ja kollegoja, keskusteluja, kirjoja, taidetta, musiikkia, teatteria – siis kotiin, ei niinkään kotimaahan. Goethe ilmaisi asian seuraavasti *Iphigenie auf Tauris* -näytelmässään (1804): ”Der ist am glücklichsten, er sei / ein König oder ein Geringer, dem / in seinem Hause Wohl bereitet ist.”²⁸ – On onnellisin hän, olkoon kuningas tai alamainen, joka elää mukavasti kodissaan. – Koti yhdisti Goethea ja Cedercreutzia. Cedercreutzille koti oli ainoa paikka, jota ihminen todella pystyi hallitsemaan ja tekemään siitä mieleisensä. Kaikki muu oli vieraiden voimien vallassa. Kummankin kodissa oli oven yläpuolella sanat: *Memento vivere* – muista elää.

Daniel Nicolaus Chodowieck (1726-1801), viivasyövyitys. Museovirasto: Antellin kokoelmat, Collantin kokoelma.

Viitteet

1. Viitataan Goethen teosten Münchenissä 1985–1998 ilmestyneen laitoksen niteisiin: *Johann Wolfgang Goethe. Sämtliche Werke nach Epochen seines Schaffens. Münchner Ausgabe*, 21 in 26 Bänden. München: Carl Hanser Verlag. Luettavuuden vuoksi olen kääntänyt suorat lainaukset vapaasti tulkintani ja näkemykseni mukaan erottaen ne muusta tekstistä ajatusviivalla.
2. ”Donnerstag, den 23. Oktober 1828”: Eckermann (1986), *Gespräche mit Goethe*, 3. Teil, 632–634.
3. Waernerberg & Vélez Cea (2019), *Emil Cedercreutz*, 17.
4. Dobel, 339: 10–20. Goethen vastaus H. Laubelle 1809.
5. ”Heimat”: Dobel (1991), *Lexikon der Goethe-Zitate*, 386.
6. *Aphorismen, Zitate, Sprüche und Gedichte*. 1997–2022. Aphorismen.de (haettu 30.1.2022).
7. Zapperi (2000), *Das Incognito*, 16.
8. Zapperi (2000), *Das Incognito*, 7–21.
9. Zapperi (2000), *Das Incognito*, 33–55.
10. Brenner (1990). *Der Reisebericht in der deutschen Literatur*, 286–312. Käsitöksen resurssista, joilla Goethen Italian-matkaa pidetään näkyvillä, saa esim. Goethe-ajan portaalien sivustolta *Italiensehnsucht deutscher Künstler der Goethezeit*. *Goethezeitportal* 2002–2022. <http://www.goethezeitportal.de/wissen/projektetpool/goetheitalien.html> (haettu 31.1.2022).
11. ”Anfang März 1832. Einige Tage später”: Eckermann (1986), *Gespräche mit Goethe*, 2. Teil, 460–461.
12. *Deutsches Textarchiv* (2022). <https://www.deutschestextarchiv.de/> (haettu 31.1.2022).
13. Otsake on kokonaisuudessaan *Wilhelm Meisters Wanderjahre oder Die Entsagenden. Ein Roman* eli

- suomennettuna ”Wilhelm Meisterin vaellusuo-
det eli Kiertäytjät/Luopujat. Romaani”. Teos ei
ole ilmestynyt suomeksi.
14. Zapperi (2000), 25–26. Naulan paino vaihteli
Saksassa puolen kilon molemmin puolin.
  15. Goethe (1991), *Wilhelm Meisters Wanderjahre*
[1829], Buch I, Kap. 6, 305.
  16. Goethe (1991), *Wilhelm Meisters Wanderjahre*,
614.
  17. Lukács (1967), *Die Grablegung des alten*
Deutschland, Kap. 4. Resignation.
  18. Damm (2010), *Christiane und Goethe*, 51–106;
285–343.
  19. Ks. Dobel (1991), 114–118.
  20. Faber (1992), *Zwölf Reisen durch Deutschland*,
7–8.
  21. Goethe (1988), <Johann Peter Hebel: Alleman-
nische Gedichte> 581–588; Kommentar 1141–
1143.
  22. ”Mittwoch, den 5. Mai 1824”: Eckermann
(1986), *Gespräche mit Goethe*, 3. Teil, 495–498.
  23. Goethe (1988), <Johann Peter Hebel: Alleman-
nische Gedichte> 581–588; Kommentar 1141–
1143.
  24. Scharnowski (2019), *Heimat*, 19–22.
  25. Waenerberg & Vélez Cea (2019), 112–114.
  26. Goethe (1997), *Faust. Der Tragödie zweiter Teil*,
317–332; Kommentar 1103–1105; Scharnowski
(2019), 15–16.
  27. ”Montag, den 3. November 1823”: Eckermann
(1986), *Gespräche mit Goethe*, 1. Teil, 60.
  28. Goethe (1990), *Iphigenie auf Tauris*, 167.

Lähteet ja kirjallisuus

- Aphorismen, Zitate, Sprüche und Gedichte. 1997–
2022. Aphorismen.de.* <https://www.aphorismen.de/>
- Brenner, Peter J. (1990). *Der Reisebericht in der
deutschen Literatur. Eine Forschungsüberblick als Vor-
studie zu einer Gattungsgeschichte.* Tübingen: Max
Niemeyer Verlag. (Internationales Archiv für Sozial-
geschichte der deutschen Literatur, 2. Sonderheft)
- Damm, Sigrid (2010 [1998]). *Christiane und Goet-
he. Eine Recherche.* Berlin: Insel Verlag.
- Deutsches Textarchiv* (2022). *Grundlage für ein Re-
ferenzkorpus der neuhochdeutschen Sprache.* Hg. Ber-
lin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften,
Berlin 2022. URL: <https://www.deutschestextarchiv.de/>.
- Dobel, Richard (Hg.) 1991. *Lexikon der Goethe-Zi-
tate.* München: Weltbild Verlag.
- Eckermann, Johann Peter (1986). *Gespräche mit
Goethe in den letzten Jahre seines Lebens* [1836–

1848]. Hg. Heinz Schlaffer. München: Carl Hanser
Verlag. (*Johann Wolfgang Goethe. Sämtliche Werke
nach Epochen seines Schaffens. Münchner Ausgabe*, Bd.
19.)

Faber, Gustav (1992). *Zwölf Reisen durch Deut-
schland. Geschichte und Gegenwart.* 1. Aufl. der erw.
Ausgabe. Frankfurt am Main und Leipzig: Insel Ver-
lag

Goethe, Johann Wolfgang (1988), <Johann Peter
Hebel: Allemannische Gedichte> [1805]. Teoksessa:
Teoksessa: Johann Wolfgang Goethe, *Weimarer Klas-
sik 1798–1806.* 2. Hg. Victor Lange & al. München:
Carl Hanser Verlag, 581–588; Kommentar 1141–
1143. (Johann Wolfgang Goethe. Sämtliche Werke
nach Epochen seines Schaffens. Münchner Ausgabe,
Bd. 6.2)

Goethe, Johann Wolfgang (1990). *Iphigenie auf
Tauris. Ein Schauspiel* [1787]. Teoksessa: Johann
Wolfgang Goethe, *Italien und Weimar 1786–1790.*
1, Hg. Norbert Miller und Hartmut Reinhardt.
München: Carl Hanser Verlag, 161–221. (Johann
Wolfgang Goethe. Sämtliche Werke nach Epochen
seines Schaffens. Münchner Ausgabe, Bd. 3.1)

Goethe, Johann Wolfgang (1991). *Wilhelm Mei-
sters Wanderjahre oder die Entsagenden* [1821–1829].
Teoksessa: Johann Wolfgang Goethe, *Wilhelm Mei-
sters Wanderjahre. Maximen und Reflexionen.* Hg.
Gonthier-Louis Fink, Gerhart Baumann und Jo-
hannes Jhn. München: Carl Hanser Verlag, 7–714.
(Johann Wolfgang Goethe. Sämtliche Werke nach
Epochen seines Schaffens. Münchner Ausgabe, Bd.
17)

Goethe, Johann Wolfgang (1997). *Faust. Der Tra-
gödie zweiter Teil* [1832]. Teoksessa: Johann Wolf-
gang Goethe, *Letzte Jahre 1827–1832. I.* Hg. Gisela
Henckmann und Dorothea Hölscher-Lohmeyer.
München: Carl Hanser Verlag, 103–351. (Johann
Wolfgang Goethe. Sämtliche Werke nach Epochen
seines Schaffens. Münchner Ausgabe, Bd. 18.1)

Italiensehnsucht deutscher Künstler in der Goethezeit.
Goethezeitportal 2002–2022. <http://www.goethezeitportal.de/wissen/projektetpool/goethe-italien.html>

Lukács, Georg (1967). *Die Grablegung des alten
Deutschland: Essays zur deutschen Literatur des 19.
Jahrhunderts.* Hamburg: Rowohlt Verlag.

Scharnowski, Susanne (2019). *Heimat. Geschichte
eines Missverständnisses.* Darmstadt: wbgAcademic.

Waenerberg, Annika & Vélez Cea, Manuel (2019).
Emil Cedercreutz 1879–1949. Helsinki: SKS.

Zapperi, Roberto (2000). *Das Incognito. Goethes
ganz andere Existenz in Rom.* Aus dem Ital. Ingeborg
Walther. 4. Aufl. München: dtv.